separate caste or a group of the Empire population. The starting point was the fact that recruits entering the armed forces almost immediately lost their old social ties, and with the course of time they started to realize themselves as representatives of other community, gradually adapting to the new realities and spreading their status in the future for their own families. The military service for these people was made lifelong and hereditary, however, they were relieved of all state taxes and performing numerous duties.

Keywords: Russian Empire, the Right-Bank Ukraine, regular army, retired soldiers, social adaptation.

Отримано: 14.12.2017

УДК 94:329.14(477)«1905/1907»

О. М. Федьков

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

СПРОБА ОБ'ЄДНАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙ БУНДУ ТА РСДРП В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.: ПЕРЕДУМОВИ, НЕВДАЛІ ПЕРЕМОВИНИ, НАСЛІДКИ

У квітні 1906 р. відбувся IV з'їзд РСДРП на якому прийнято принципове рішення про прийняття Бунду до складу російської марксистської партії. В українських губерніях Російської імперії Українська соціал-демократична спілка вела перемовини про об'єднання з бундівськими організаціями, проте внаслідок розбіжностей досягнути бажаного результату не вдалося. Зазначена невдача не завадила координації дій бундівських і спілчанських організацій, особливо під час виборів до II Державної думи.

Ключові слова: Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії (Бунд), Українська соціал-демократична спілка, РСДРП, об'єднання, II Державна дума.

Наприкінці XIX ст. перед євреями, як і перед іншими недержавними народами, стояла проблема національної самоідентифікації. Починаючи з 1880-х рр., під впливом етнічного насилля, відбувалася політизація єврейства Російської імперії на основі відстоювання національних інтересів. Оскільки йшлося про саме збереження нації, то зазначений процес охоплював усе ширші кола юдеїв. З'явилися нові форми самоорганізації, політичні інститути єврейської громади, які впливали на соціалізацію євреїв, розвиток національної свідомості, формування ідейно-політичних течій національного руху [2, с.17-18]. Один із напрямів єврейського політичного руху складав автономізм, прихильники якого прагнули обстоювати права єврейської нації в діаспорі за допомогою екстериторіальної автономії [1, с.147]. Представником цього напряму був Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії (на їдиші скорочено – Бунд – О.Ф.). Бундівці вважали, що боротьба єврейського пролетаріату в лавах міжнародного робітничого та соціалістичного руху призведе до його соціального та національного визволення в межах Російської держави. Національна програма єврейських соціал-демократів склалася на межі XIX і XX ст. і передбачала досягнення національно-персональної автономії в складі Російської соціалістичної федеративної республіки.

Діяльність Бунду, зокрема, на теренах українських губерній, спрямовувалася на відстоювання інтересів насамперед єврейського пролетаріату як частинки або, за марксистською термінологією, – «загону» світового робітничого кла-

© О. М. Федьков, 2018

су «проти гніту капіталу». Тому, разом з іншими соціал-демократичними партіями Бунд вів боротьбу з представниками інших політичних сил, які діяли в Російській імперії – ліберальних, консервативних, націоналістичних. Водночас, посилилася ідейно-політична диференціація в єврейській спільноті. Бундівці змагалися за впливи з різними єврейськими, насамперед територіалістськими сіоністсько-соціалістичними партіями. Провідники останніх дорікали бундівцям за їхню автономістську програму, яку вважали недостатньою для захисту національних прав єврейського пролетаріату та загалом народу [6, с.229-243].

Відомо, що IV з'їзд Російської соціал-демократичної робітничої партії (далі – РСДРП) у квітні 1906 р. прийняв рішення про входження Бунду до свого складу. У більшості українських губерній Наддніпрянщини – Київській, Подільській, Волинській, Полтавській і Чернігівській – РСДРП представляло велике соціал-демократичне об'єднання російських марксистів – Українська соціал-демократична спілка [7]. Об'єднання організацій Спілки та Бунду мало важливе практичне значення для діяльності обох організацій, які одночасно функціонували в тих же містах і містечках регіону.

Для практичного проведення об'єднання на місцях, ЦК РСДРП, за участі двох єврейських марксистів, прийняв на своєму засіданні постанову «Про умови об'єднання на місцях організацій Партії та Бунду». Вона передбачала вибори до загальноміського комітету РСДРП проводити за територіальним принципом або за професією. Загальноміський комітет мав здійснювати «загальнополітичне керівництво всією місцевою роботою, яка стосується пролетаріату цього міста». ЦК визнавав бажаним, щоб цей комітет здійснював провід організаційно-партійною діяльністю «небундівської частини організації». Водночас, рішення загальноміського комітету щодо бундівської частини організації мало впроваджуватися єврейським соціал-демократичним комітетом під контролем загальноміського. Якщо в місті існувала перевага бундівців над іншими соціал-демократами, то керівна установа мала називатися «Загальноміський об'єднаний комітет РСДРП» (вона могла так називатися і тоді, коли не було такої переваги, але небундівська частина не заперечувала проти назви) [15, л.54]. Зазначене рішення ЦК РСДРП керівний орган Спілки розіслав в усі організації [15, л.53, 53 об.].

Попри принципове рішення про об'єднання, керівники Бунду виступали за збереження автономії своєї організації, а очільник єврейських марксистів В. Медем писав в ЦК Бунду, що в ньому має ствердитися настрій: «ми вступаємо в партію озброєні з голови до ніг». Відтак від збереження дисципліни «залежить усе» й бундівці мають перебувати «під знаком непримиримої готовності до неослабної відсічі і, де потрібно, нападу» [20, л.6, 7]. Він пропонував, щоб у створених керівних комітетах був проведений федеративний принцип і вони формувалися на засадах, однакових для всіх організацій (пропорційно кількості їхніх членів). В. Медем закликав остерігатися більшовиків, а меншовиків уважав морально відповідальними за те, щоб входження відбулося і всілякі небезпеки були подолані [20, л.5, 6]. Як засвідчує звіт ЦК Бунду VII з'їзду (серпень-вересень 1906 р.), попри його вступ у РСДРП, серед єврейських марксистів залишалася супротивники об'єднання [4, с.191-192; 17, л.14, 15]. За таких обставин існували труднощі в практичній реалізації об'єднання на місцях.

Створене після VII з'їзду Бунду Центральне Південне Бюро (далі – ЦПБ) мало здійснювати керівництво роботою південних бундівських організацій, зокрема й тих, які функціонували поряд із спілчанськими (Київ, Бердичів, Житомир, Одеса, Катеринослав, Кишинів). ЦПБ намітило скликання 10 листопада 1906 р. Південної конференції Бунду для розв'язання низки організа-

ційних і тактичних питань. Одним із таких питань було об'єднання на місцях. ЦПБ пропонувало діяти на основі угоди між ЦК Бунду та ЦК РСДРП і створювати об'єднані загальноміські комітети пропорційно кількості організованих членів (бундівців і небундівців) за однакових критеріїв щодо членства в осередках [18, л.13]. Фактичне об'єднання проходило вкрай повільно і на Тамерфорській конференції РСДРП (листопад 1906 р.) лідер більшовиків В. Ленін висловив думку, що «фактично на місцях об'єднання не відбувається». Йому заперечили представники південних організацій РСДРП Берг і Ісай [19, л.13]. Зазначена словесна перепалка лише засвідчила існування проблеми.

Процес об'єднання спілчанських і бундівських організацій в українських губерніях також відбувався непросто. Посвячений у зазначені справи єврейський соціал-демократичний діяч «Міхаіл» 3 грудня 1906 р. повідомляв: «поки що наше об'єднання не могло відбутися – наш проект об'єднання був «Спілкою» відкинутий» [16, л.7]. Урешті, подолати розбіжності не вдалося, тому РК Бунду та ГК Спілки вирішили «відкласти складне питання про об'єднання на майбутнє, коли виявиться більше вільного часу». Та, попри невдалу спробу об'єднатися, співпраця Спілки та Бунду не припинилася; зокрема, керівники обох організацій вирішили спільно вести виборчу кампанію до II Державної думи [16, л.7].

Проте невдача зі справою об'єднання не завадила тісно взаємодіяти Українській соціал-демократичній спілці та Загальному єврейському робітничому союзу у Литві, Польщі та Росії. Як засвідчують факти, ГК Спілки та РК Бунду співпрацювали в процесі виборів до II Державної думи. Водночас, єврейські марксисти залишалися автономними в питаннях роботи серед єврейських робітників, зокрема й під час виборчої кампанії.

У період виборів УСДС і Бунд створили обласне виборче бюро, яке обслуговувало соціал-демократичні організації п'яти українських губерній та прилеглих теренів, в яких працювали спілчани. Метою діяльності цих бюро, за даними начальника Київської охранки М. Кулябка, було надання юридичних порад і довідок, випуск відповідної легальної літератури [16, о.1]. Посилилася координація діяльності з Київським комітетом російських соціал-демократів і Вузловим бюро РСДРП Південно-Західної залізниці [5, с.58]. «Виборчі бюро» спілчан і бундівців створювалися на рівні губерній, повітів і міст [5, с.58; 14, арк.22, 23; 13, арк.6, 6 зв.]. Подекуди до зазначених органів входили представники національної Української соціал-демократичної робітничої партії. Для інформування та координації діяльності соціалістичних партій, з ініціативи Головного комітету УСДС, створювалися обласне та місцеві соціалістичні інформаційні бюро в складі російських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, сіоністів-соціалістів, єврейських соціалістів і українських соціал-демократів [5, с.58].

Під час підготовки до виборів, між керівниками УСДС і Бунду, за словами вже згадуваного провідника єврейських марксистів «Міхаіла», існували «деякі принципові розбіжності» щодо тактики ведення кампанії. Найперше, керівники УСДС вважали, що соціал-демократи мають значні шанси провести своїх кандидатів у Думу і тому метою виборів є реалізація зазначених можливостей. Бундівські провідники, очевидно, не сподівалися на подібний успіх, тому гадали, що марксисти повинні використати виборчу кампанію для зміцнення партійних організацій та здійснення агітації для поширення соціал-демократичних ідей у суспільстві. Друга незгода стосувалася угод із ліберальною опозицією. Керівники УСДС схилялися до якнайшвидшого укладання угод із лібералами на губернському рівні та виступали за негайне формування з нею спільних списків. Бундівці вважали за доцільне обговорити це питання на загальноміських кон-

ференціях, після чого затверджувати їх керівними органами – ГК і РК [16, л.7]. Отже, єврейські соціал-демократи займали лівішу позицію, ніж спілчани, й вона призводила до зволікання при укладенні угод із ліберадами. Попри це, як засвідчує спільне рішення ГК Спілки та РК Бунду, опубліковане у вже згаданому директивному листі № 12, перемогла точка зору бундівців.

Для остаточного вироблення умов угоди з кадетами й єврейськими організаціями та з питань, що стосувалися практичного проведення виборів до Державної думи 17 грудня 1906 р в Києві зібралася губернська соціал-демократична конференція за участі Бунду [8, арк.211]. Проте, на вказане зібрання несподівано заявились жандарми, які заарештували його учасників. Попри те, що правоохоронці не виявили ніяких компрометуючих матеріалів, соціал-демократів спочатку ув'язнили на 3 місяці, після чого вислали в адміністративному порядку під особливий нагляд поліції [8, арк.211; 9, арк.1-362зв.]. Врешті, досягти передвиборчої угоди з ліберадами так і не вдалося.

Тим часом, Бунд автономно розгортав передвиборчу діяльність серед єврейського населення. На початку виборчої кампанії бундівський районний комітет надіслав у місцеві організації гектографовані відозви, в яких охарактеризував становище та розстановку соціально-політичних сил у єврейській спільноті. Єврейські соціал-демократи, як засвідчує прокламація, претендували на політичне представництво єврейського пролетаріату, що оцінювався ними, як «найбільш експлуатований та пригнічений клас». Бундівці закликали широкі маси згуртуватися навколо революційної Думи в союзі і під керівництвом пролетаріату [16, л.19]. Отже, під час виборів Бунд заявляв претензії на провідну роль в єврейському суспільстві.

Окремо Бундівці видрукували відозву до виборців «Граждане избиратели!», в якій охарактеризували суспільно-політичну ситуацію в імперії, викладали вимоги політичного, національного та соціального змісту, позиціонували себе як представників інтересів єврейського робітництва та закликали голосувати за соціал-демократів та членів Бунду [16, л.28-32 с об.]. Для роботи бундівських агітаторів «група ораторів при центральному бюро південного району» підготувала популярний виклад політичної платформи для роботи з «непролетарськими виборцями». У документі розглядалися три важливих питання, навколо яких велися дискусії серед євреїв: ставлення до Державної думи, національне питання та «Дума і широкі народні маси» [16, л.41, 41 об.]. Зазначений матеріал мав допомогти єврейським соціал-демократичним активістам у роботі з виборцями-юдеями.

Бунд розпочав передвиборну діяльність вже в листопаді 1906 р. Про це засвідчував лист їхнього діяча «Ніколая», написаний наприкінці місяця. Він повідомляв, що вони «зараз страшенно зайняті роботою в Київській губернії», де мають «багато шансів на виборах». Водночас, він напівповав партійних товаришів із Глухова Чернігівської губернії покладатися головним чином на власні сили та давав рекомендації щодо ведення виборчої кампанії. Він рекомендував розпочати зі створення комітету для роботи «по виборчій кампанії серед широких верств населення», залучати до агітації «свідомих робітників», використовувати синагоги, влаштовувати зібрання з бідних виборців, організувати «широкий збір» грошей на вибори, створювати різні технічні комісії з впливових робітників і інтелігентів для допомоги в зборі грошей та влаштуванні зборів… Зазначалося, що бундівський виборчий комітет мав об'єднатися з виборчим комітетом РСДРП. Водночас, як національна соціал-демократична організація, Бунд мав відстоював національні права євреїв. «Ми, звичайно, повсюди виставляємо нашу національну програму і випускаємо також листки від нашого імені», – повідомляв «Ніколай». Водночас, лист засвідчував про співпрацю єврейських і українських

національних соціал-демократій; бундівцям із Глухова рекомендувалося укласти угоду з «Українською рев[олюційною] партією» (УСДРП – О.Ф.) – «обидві сторони повинні загалом старатися дійти згоди» [16, л.6, 6 об.]. Отже, розпочавши передвиборчу кампанію, Бунд використовував різноманітні форми роботи. Свої зусилля бундівці об'єднували з організаціями РСДРП. Прикметно, що провідники єврейських соціал-демократів націлювали однопартійців на укладання угод і тісну взаємодію з національною УСДРП.

У Київській губернії, як повідомляв бундівець «Іосіф» своєму керівництву у Варшаву, єврейські соціал-демократи створили губернське виборче бюро в складі «Ніколая», «Даніїла» та «Міхаіла». Для зручності роботи, кожен повіт поділили на дві-три виборчі дільниці. Створили також регіональні бюро в містах і містечках краю: Бердичіві, Білій Церкві, Василькові, Радомишлі та Черкасах (в останньому випадку – разом із спілчанами та українськими соціал-демократами). Проте, бундівець визнавав, що існують вони номінально, оскільки, через нестачу людей, не здатні працювати. Окрім згаданих населених пунктів, як уважав «Іосіф», шанси на перемогу були в Смілій, Богуславі, Ставищах і Ходоркові [10, арк.2]. Немає сумніву, що в зазначених поселеннях Бунд розраховував на підтримку існуючих там спілчанських організацій.

Міцніші позиції, за даними «Іосіфа», Бунд займав у Волинській губернії; «тут на місцях є більше людей і більше зроблено, ніж у Київській губ[ернії]». Там також створили виборче бюро у складі п'яти осіб. Чисельність єврейських соціал-демократів складала, крім Житомира, 1440 осіб. Однак, ситуація на Волині виявилася куди гіршою. Єврейський соціал-демократ пояснював це кількома чинниками. По-перше, давався взнаки значний уплив Почаївської лаври, яка «наповнює губернію листками й агітаторами». По-друге, єврейські робітники Волині, очевидно під тиском чорносотенної пропаганди, ставилися до виборчої кампанії «з крайнім індиферентизмом». По-третє, однопартійна Українська Спілка, за його словами, «нічого немає»; всього 210 соціал-демократів. Головними конкурентами Бунду серед євреїв у Волинській губернії «Іосіф» називав лідера сіоністів В. Жаботинського, діяча ПСР, СЄРП і, водночас, члена Союзу для досягнення повноправності єврейського народу М. Ратнера та якогось Кроля (можливо, місцевого діяча) [10, арк.3, 3 зв.; 3, с.316, 325]. Наявність у есерів планів щодо Волинської губернії було цілком прогнозованим; там, за даними спілчанського керівництва, міцні позиції мав Селянський союз ПСР, який складався з єврейських юнаків-підмайстрів із Житомира [16, л.58]. Отже, бундівські провідники оцінювали шанси соціал-демократів на перемогу у виборчій кампанії на Волині як дуже незначні. Однією з причин цього була слабкість організацій Української соціал-демократичної спілки.

Як вже згадувалось, у Черкасах бундівці створили спільне виборче бюро разом із Спілкою та УСДРП. Проте, за словами єврейського соціал-демократичного діяча, воно не працювало через відсутність людей. Деяка робота в місті велася лише тоді, коли туди приїжджали члени губернського бюро [16, л.25 об.]. У Черкасах відбувся розподіл місць виборщиків між партіями та безпартійною групою. Про зазначене засвідчує лист спілчанського діяча зі Шполи, організація якої входила в Південно-Київський район УСДС. Він повідомляв про створення технічної та агітаційної груп для проведення виборчої кампанії в Черкасах. Указував на проведений розподіл місць у місті; на засіданнях коаліційної ради соціал-демократів «прийняли рішення розпочати переговори із «буржуазією»» (так в документі – О.Ф.). Загалом, із п'яти місць виборщиків два віддавали лібералам, два «українцям» (очевидно – УСДРП), або одне «українцям», а одне соціал-демократам (Спілці). На п'яте, спірне місце, претендувала якась «безпартійна російська група» («каде-

ти, або, можливо, лівіше»). Проте, якщо останні не змогли б забезпечити велику кількість голосів, то це місце мало залишитися для соціал-демократів [16, л.12]. Отже, в Черкасах Спілка тісно взаємодіяла на виборах із Бундом і УСДРП. Велися також переговори з лібералами з приводу розподілу місць по міській курії.

Подібний альянс утворився в Ніжині Чернігівської губернії, де було створено «Бюро передвиборної кампанії при Ніжинських організаціях Російської соціал-демократичної робітничої партії, Бунду та Української соціал-демократичної робітничої партії» [12, арк.2]. У спільній відозві зазначені організації закликали добиватися такої Думи, яку вибере весь народ, а не одні багачі, на основі прямих виборів і яка називатиметься «Всенародні Установчі Збори». Вона «поставить народний уряд і дасть народу всю землю і волю та встановить у Росії порядок…». Соціал-демократи закликали обирати «наших представників», які скасують військовий стан і проголосять «повну амністію тим, які постраждали за народ» [12, арк.2, 2 зв., 3]. Друга відозва «До громадян», видрукувана українською мовою від імені РСДРП і УСДРП, спрямовувалася проти «Союза русского народа». У ній стверджувалося, що СРН утворений урядом і «панством». Відтак, громадян закликали не вступати до його лав і не підтримувати на виборах до Державної думи [12, арк.2, 2 зв., 3]. Отже, випадок у Ніжині засвідчує, що в період виборів спостерігалася консолідація соціал-демократичних партій.

Отже, попри офіційне прийняття Бунду до складу РСДРП на її IV з'їзді, до кінця 1906 р. в українських губерніях Російської імперії це рішення так і не вдалося реалізувати. Це зумовлювалося різницею в підходах до питань об'єднання та розходженнями в тактиці. Та, не зважаючи на це, посилилася координація дій бундівських і спілчанських організацій, особливо під час виборів до II Державної думи.

Список використаних джерел:

1. Гаухман М.В. Російська національна політика на Правобережній Україні (1905-1914): чотири національні проекти в одному політичному просторі / М.В. Гаухман // Дриновський збірник. – 2011. – Т. IV. – С. 141-150.
2. Кальян С.Є. Єврейська спільнота у політичному процесі на українських землях у складі Російської імперії (середина XIX століття 1903 р.) : автореф. дис. … д-ра політ. наук : 23.00.05 / С.Є. Кальян. – К., 2009. – 31 с.
3. Меїр Н. Євреї в Києві, 1859-1914 / Н. Меїр. – К. : Дух і літера, 2016. – 416 с.
4. Рафес М. Очерки по истории «Бунда» / М. Рафес. – М. : Московский рабочий, 1923. – 440 с.
5. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спилки» / А. Риш. – Харьков : Пролетарий, 1926. – 141 с.
6. Федьков О.М. Сіоністсько-соціалістичний рух в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX на початку XX ст. / О.М. Федьков // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. 8. – С. 229-243.
7. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності / О. Федьков. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – 600 с.
8. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі ЦДІАК України), ф.274, оп.1, спр.1653.
9. ЦДІАК України, ф.274, оп.1, спр.1654.
10. ЦДІАК України, ф.275, оп.1, спр.1986.

11. ЦДІАК України, ф.318, оп.1. спр.1251.
12. ЦДІАК України, ф.1439, оп.1, спр.482.
13. Хмельницький обласний державний архів, ф.281, оп.1, спр.8129.
14. Государственный архив Российской Федерации (дальше ГАРФ), ф.102 ДП ОО. 1906 г. / I отд, оп.235, д.25, ч.50.
15. ГАР. ф.102 ДП ОО. 1906 г. / I отд, оп.235, д.725, ч.32.
16. Российский государственный архив социально-политической истории (дальше РГАСПИ), ф.271, оп.1, ед. хр.263.
17. РГАСПИ, ф.271, оп.1, ед. хр.266.
18. РГАСПИ, ф.271, оп.1, ед. хр.271.
19. РГАСПИ, ф.271, оп.1, ед. хр.284.

In April 1906, the Fourth Congress of the RSDLP took place at which the decision was made to adopt the Bund into the membership of the Russian Marxist Party. In Ukrainian provinces of the Russian Empire, the Ukrainian Social-Democratic Union conducted negotiations on association with the Bund organizations, however, as a result of dissidences, the desired result was not achieved. The mentioned failure did not baffle the coordination of Bund's actions and community organizations, especially during the elections to the Second State Duma.

Key words: General Jewish Workers' Union in Lithuania, Poland and Russia (Bund), Ukrainian Social Democratic Union, RSDLP, association, II State Duma.

Отримано: 12.12.2017